

DIYANET İŐLERİ BAŐKANLIĐI
YAYINLARI

DIYANET DERGİSİ

DİNİ, İLMİ, EDEBİ ÜÇ AYLIK DERĐİ

NİSAN-MAYIS-HAZİRAN 1985

CİLT : XXI - SAYI : 2

HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Abdullah AYDINLI

Hadislerin değerlendirilmesi veya daha teknik bir ifadeyle hadislerin tashih ve taz'ifi terkibinden; kaynağına yani Rasûlullah (s.a.v.)'a nisbet edilen bir haberin O'na ait olup olmadığının araştırılması ve, bunun sonucu bir hükme varılması kastedilmektedir.⁽¹⁾ Bu mesele hadis ilminin en aktüel ve mühim mevzularından biridir. Aynı şekilde, belkide farkında olmadan herkesin yetkili görüldüğü ve hakkında görüş beyân ettiği bir konudur. Ancak mesele çözüm bekleyen zor bir iştir.

Hadislerin çoğunun bir değerlendirmesi ilk dönem hadisçilerince yapılmış ve bunlar ilgili kitaplara geçmiştir. Yaklaşık olarak h. 5. asır ortalarında bu faaliyetin durduğu müşahede edilir.⁽²⁾ Bundan sonra bu zor mesele pek ele alınmadığı gibi alınmayacağına dair de bazı görüşler oluşmuştur. Konunun bu yönüne baktığımızda İbnu's-Salâh'la başlayan bir münâkaşayla karşılaşırız. Mûmaileyh bu işlemin artık yapılamayacağı görüşündedir. Meşhûr kitabı Ulûmu'l-Hadis'te şöyle yazar: "Hadis cüzleri ve diğerlerinden rivâyet edilen haberler arasında, isnâdı sahîh olan bir hadis bulup da, ne Sahihân'ın birinde ne de hadis imamlarının itimad edilen meşhûr eserlerinden birinde⁽³⁾ bunun sahîh olduğuna hükmedildiğini bulamazsak artık biz bunun sahîhliğine kesin hüküm vermeye mücaseret edemeyiz. Zira bu çağlarda sadece senedleri nazâr-ı itibâre olarak sahîhi anlamada müstakıl hareket, güçleşmiştir. Çünkü bunlardan hiçbir isnâd yoktur ki râvileri arasında, sahîh hadiste şart koşulan hıfz, zabt ve itkândan yoksun olarak, rivâyetinde kitabındakine itimad eden bir kimse bulunmuş olmasın.⁽⁴⁾ Şu halde sahîh ve haseni bilmede iş, hadis imamlarının, meşhûrlukları sebebiyle tağyir ve tahriften masûn olan mutemed, meşhûr eserlerinde belirttiklerine itimad etmeye kalmıştır. Bu ümmete (Allah şerefini artırsın!) has

(1) Bu yazıda çokca geçecek olan tashih, tahsin ve taz'if ıstılahlarını şöyle tarif edebiliriz: Tashih: Hadisin, ıstılâhî mânasıyla sahîh olduğunu söylemek, buna hükmetmek. Tahsin: Hadisin, ıstılâhî mânasıyla hasen olduğunu söylemek, buna hükmetmek. Taz'if: Hadisin, ıstılâhî mânasıyla za'if olduğunu söylemek, buna hükmetmek.

(2) Miftâhu's-Sünne, el-Hûlî, Beyrût, 1403/1983, s. 109; el-Ecvibetu'l-Fâdila, el-Leknevi, Halep, s. 148.

(3) el-İrâkî, tashihin böyle bir kitapta bulunması kaydına itiraz eder: el-Ecvibe, s. 151.

(4) ez-Zehabi de bu duruma şu sözleriyle işaret eder: Muteahhirûnun ekserisi ne rivâyet ettiklerini anlarlar, ne de bu ilmi bilirler. Onlar sadece küçüklüklerinde semâ meclislerinde hazır bulundurulmuşlar, büyüklüklerinde ise senedlerinin âlliğine ihtiyaç duyulmuştur. Şu halde burada, onlar için kiraatte bulunanlara ve onların semâ kaydını tesbit edenlere itimad edilir (Mizânu'l-İtidâl, 1382/1963, 1/4).

olan isnâd silsilesini sürdürmekle beraber, elden ele dolaşan senedlerin ekseri gayesi artık bunun (yani haberin sıhhat ve za'fını bilmenin) haricinde kalmıştır.⁽⁵⁾

Bu cümleler, bir münakaşanın başlatıcısı olmuştur. Aslında, daha önceleri ed-Dârim; "yetkili âlimlerin kabul ettiklerini kabul eder, reddettiklerini reddeder, kullanmadıklarını da terkederiz."⁽⁶⁾ İbnu'l-Esîr de; "Senedleri zikretmenin gayesi öncelikle hadîsin sâbitliğini ve sahîhliğini ortaya koymak içindi. Bu, öncekilerin (Allah onlara rahmet eylesin!) görevi idi. Onlar da bizden bu ağır yükü giderdiler. Binaenaleyh, onların bitirip bizi müstağni kıldıkları şeyi zikretmeye ihtiyacımız yoktur."⁽⁷⁾ derlerken İbnu's-Salâh'a yakın bir görüş beyan etmişlerse de bunlar pek o kadar yankı yapmamış, aksine İbnu's-Salâh'ınki itiraz ve muhâlefete sebep olmuştur. İbn Hacer'in de dediği gibi,⁽⁸⁾ onun sözünü ele alan herkes ona itiraz etmiştir.⁽⁹⁾

Her şeyden önce İbnu's-Salâh'ın bu sözünün, kendi içinde çelişki taşıdığı görülür. Tashîhin güçlüğüne sebep olarak ileri sürülen, sonraki asırların isnâdlarında ehliyetsiz kimselerin bulunması keyfiyeti⁽¹⁰⁾ bir mâni kabul edilmemeli. Aksi halde bu senedlerle bize intikal eden mutekaddimûn ulemanın tashihlerini de kabul etmemiz lâzımdır. Sadece mutekaddimûnun tashihlerini kabul etmemiz halinde, diğer bir mesele olarak, önceden tashih edilip sonradan za'fı ortaya çıkan hadisleri kabul edip almamızın yanında, önceden taz'if edilip sonradan sıhhatleri ortaya çıkan hadisleri terketmemiz gerekecektir.⁽¹¹⁾

Diğer tarafta tashih yapılırken, müelliflerine nisbetleri kesinlik kazanan eserlerdeki hadislerin müelliften önceki râvileri nazar-ı itibare alınır.⁽¹²⁾ Sonrakilerin senedlerde zikredilmesi, pek çok alimin, bu arada bizzat İbnu's-Salâh'ın da işaret ettiği gibi, Ümmet-i Muhammed'e (s.a.v.) has olan isnâd sisteminin korunması, sürdürülmesi içindir. Artık isnâd, hadislerin sahîhini sakiminden ayırma fonksiyonunu yitirmiştir.

Ayrıca İbnu's-Salâh'ın zamanında ve ondan sonra, vakıa da onun görüşünün aksine olmuştur. Muasırı ve halefi pek çok âlim tashih işleminde bulunmuşlardır. Bunlardan birkaçını zikredebiliriz :

- (5) Ulûmu'l-Hadîs, İbnu's-Salâh eş-Şehrezûri, tah, Nüreddin İtr, Beyrut, 1972, s. 12-13. Kısmen nakil ve münakaşası için bkz. Sahih-i Buharî Muhtasarı... (Mukaddime), 1/239.
- (6) Reddu'l-İmâmi'd-Dârimî, el-İskenderiyye, 1971, s. 486 (Akâidu's-Selefi içinde).
- (7) Câmi'u'l-Usûl, İbnu'l-Esîr, tah, el-Arnaût, 1/53-54.
- (8) Tedribu'r-Râvi, es-Suyûtî, tah, Abdulvehhâb Abdullatif, Mısır, 1/145.
- (9) Fethu'l-Muğîs, es-Sehâvî, el-Kâhire, 1388/1968, 1/44; Tedrib, 1/143.
- (10) İbnu's-Salâh, her ne kadar sebep olarak söz konusu durumu göstermiş ise de, onun bu görüşe zâhib olmasında, ilmî kifayetsizliğin yaygınlaşması, bunun sonucu bazılarınca fıkıhda ictihad kapısının kapanmış sayılması gibi, hadîste de, ictihâdî bir mesele olan tashih kapısının kapatılması, bu işe ehliyetsizlerin el atmasına engel olunması da rol oynamış olabilir. Bkz. Fethu'l-Muğîs, 1/45; Tedrib, 1/149; el-Bâisu'l-Hâsis Şerhu İhtisârî Ulûmi'l-Hadîs, Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut, s. 29.
- (11) Tedrib, 1/147.
- (12) Krş. Fethu'l-Muğîs, 1/44-45.

Muasırlarından tashihde bulunanlar :

Ebu'l-Hasan Ali ibn Muhammed ibni'l-Kattân el-Kinânî (628 h.): Bu zat, el-Vehm ve'l-İhâm isimli eserinde; İbn Ömer'in, na'linleri ayağındayken abdest aldığı ve bunların üzerine mesh ettiğini, Resûlullah'ın (s.a.v.) da böyle yaptığını bildiren ve el-Bezzâr'ın tahrîc etmiş olduğu hadisi tashih etmiştir.

Ziyâuddîn Muhammed ibnu'l-Vâhid el-Makdisî (643 h.): Bu zat da içinde yalnız sahih hadisleri toplamayı gaye edindiği "el-Ahâdisu'l-Muktâre" isimli eserine, önceden hiçbir âlimin tashih etmemiş olduğu hadisler almakla bunları tashih etmiş olmaktadır.(13).

el-Hâfız Ebû Muhammed Abdu'lazîm el-Munzirî (656 h.) : Meshûr et-Terğîb ve't-Terhîb müellifinin de tashihde bulunduğu nakledilir.

İbnu's-Salâh'dan sonra gelenlerden, tashihde bulunanlar arasında da; Şerefuddîn ed-Dimyâtî (705 h.), ez-Zehabi (748 h.), Takıyyuddîn es-Subkî (756 h.), el-İrâkî, İbn-i Hacer, es-Sehâvî, es-Suyûtî, el-Munâvî, Ebu'l-Feyz Ahmed el-Ğumârî ve Ahmed Muhammed Şâkir'i zikredebiliriz.(14)

Bu durumda, yani İbnu's-Salâh'ın görüşünün muasırları ve halefleri tarafından kavlen ve fiilen kabul edilmeyişi yanında ileri sürdüğü sebebin yetersizliğine bakarak, tashih işleminin yetkililerince her asırda yapılabileceği söylenebilir.(15) Nitekim tatbikat da böyledir.

Acaba tahsîn ve taz'îf ameliyelerinin durumu nedir?

Tashihî caiz görenin tahsini de caiz göreceği tabiidir. Tashihî caiz görmenin, ondan daha hafif bir hüküm olan tahsine cevaz verebileceği düşünülebilir. Ancak İbnu's-Salâh ikisi hakkında da aynı görüşe sahiptir. Yukarıda tashihin cevazı belirtildiği için tahsinin de böyle olması gerekir. Bu sebeple el-Mizzî (742 h.), önceki âlimlerin zayıf olduğunu beyan ettikleri "İlim talebi farzdır." hadisini tahsîn ettiği gibi bir çok alim de önceden taz'îf edilen bazı hadislere hasen hükümünü vermişlerdir.(16)

İbnu's-Salâh, senedinin zayıflığına bakarak bir hadisin taz'ifini de caiz görmez. Çünkü bu hadisin başka sahih bir senedi olabilir. Ancak burada da, ehliyetli olan birinin; hadisin bütün senedlerini araştırdıktan ve hadisin yalnız zayıf senede sahip olduğunu tesbit ettikten sonra zann-ı galibe uyarak hadisin zayıf olduğuna hükmedebileceği kabul edilir.(17)

Taz'ifin içinde de mütâlâa edilebilecek olan, hadisin uydurma olduğuna hükmetmekte daha titiz olmak ve bu yola hemen bağ vurmamak gerekir.(18)

(13) Bazı tashihlerine yapılan itirazlar için bkz. el-Ecvibe, s. 154.

(14) Bkz. Fethu'l-Muğîs, 1/44; Tedrîb, 1/143 vd.; el-Ecvibe, s. 156.

(15) Bkz. Câmi'ul-Usûl, 1/53, dn.; et-Takyîd ve'l-İzâh, el-İrâkî, Haleb, 1350/1931, s. 16; Fethu'l-Muğîs, 1/44, 266; Tedrîb, 1/143; el-Bâis, s. 28.

(16) Tedrîb, 1/149.

(17) Fethu'l-Muğîs, 1/266; Tedrîb, 1/149.

(18) Bkz. Tedrîb, 1/149.

Yetkililerince⁽¹⁹⁾ yapılabilecek olan tashih ve mukabillerinin nasıl, hangi yöntemle yapılabileceğine geçmeden önce, kabûle şâyân görülmeyen iki usûle kısaca temas edelim :

Bunlardan biri hadislerin rüyada tashihidir. Muhtelif kitaplarda bu türden rivâyetler görürüz.

Yezid ibn Ebî Hakîm şöyle der: Nebî (s.a.v.)'i uykuda (rüyada) gördüm ve "Yâ Rasûlellah" dedim, ümmetinden Sufyânu's-Sevrî denilen bir adam var. Onda bir beis yok (değil mi?). Nebî (s.a.v.), "Evet, onda bir beis yok." buyurdu. "Peki, bize Ebû Harûn'dan, o da Ebû Sa'id'den, o da senden, isrâ gecesi gökte Yusuf'la karşılaştığını rivâyet etti (bu doğru mu?)" diye sordum. "Evet" buyurdu.⁽²⁰⁾

el-Velîd ibn-i Müslim de rü'yada Resûlullah (s.a.v.)'i görüp ondan, Sufyânu's-Sevrî'ye bağlanması tavsiyesini aldığı nakleder⁽²¹⁾.

Sünenü'l-Tirmizî'de de böyle bir rivâyet buluruz: Husayf'dan, şöyle dediği nakledilir: "Nebî (s.a.v.)'i rüyada gördüm ve ya Rasûlallah! insanlar teşehhüd hakkında ihtilâf etmişlerdir (ne emredersiniz), dedim. Şöyle buyurdu: "İbn Mes'ûd'un teşehhüdüne sarıl!"⁽²²⁾

Cerh ve Ta'dîl ilminin iki büyük otoritesinin bile kitaplarına almada beis görmedikleri böylesi rivâyetlerin tashih bakımından hiçbir değeri yoktur.⁽²³⁾ Buna rağmen müttâkip dönemlerde de benzer haberler görülmeye devam edecektir. İbnu'l-Hâc el-Mâlikî ile ilgili birisi müşahhas neticeleri de ihtiva eder. Rivâyete göre adı geçen zat Çarşamba günü tırnaklarını kesmiş. Bunun üzerine alaca hastalığına yakalanmış. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.v.)'i rüyasında gördüğünde durumundan şikâyette bulunmuş Hz. Peygamber şöyle cevap vermiş: "Bunu (yani çarşamba günü tırnak kesmeyi) yasakladığımı duymadın mı?". İbnu'l-Hâc; "Yâ Rasûlallah! hadisin senden rivâyeti bana sahîh gelmedi!" Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurmuş: "Duyman senin için kâfidir". Müteakiben mübarek eliyle İbnu'l-Hâc'ın bedenini meshetmiş (sıvazlamış), bunun sonucu alaca hastalığı tamamen yok olmuş. İbnu'l-Hâc da, Resûlullah'dan (s.a.v.) duyduğu bir şeye artık ebediyyen muhâlefet etmiyeceğine dair tövbesini tazelemiş.⁽²⁴⁾

Temâs etmek istediğimiz ikinci usûl keşf yoludur. Daha ziyâde müteahhirün sûfiyyenin bazılarında rastlanan keşf yoluyla tashih de usûl-ı hadîs nazarında

(19) Burada; "İş, ehli olmayana verildiği zaman kıyameti bekle!" (Buhârî, ilm, 2(1/13) hadîsini hatırlamak uygun olur. Hadîs sahasındaki kargaşa, kızılca kıyamet halini almış gibidir.

(20) el-Cerh ve't-Ta'dîl, İbn Ebî Hâtim er-Râzî, Beyrût, 1371/1952, 1/119.

(21) a.g.e., 1/190.

(22) Tirmizî, Salât, 215 (2/82).

(23) Söz konusu alimlerin asırlarında, bilhassa ölen kimselerle ilgili dikkat çekecek kadar rüya rivâyetleri vardır. Bu rivâyetlerin bolluğu ve âdetâ bir rüya çağının yaşandığı görülünce, ictimâî durumdan müteessir olmamanın ne kadar zor ve belki de bazan imkânsız olduğu anlaşılıyor.

(24) Feyzu'l-Kadir, el-Munâvî, Mısır, 1356/1938, 1/46; Keşfu'l-Hafâ, el-Aciûnî, Beyrût, 1351, 1/13.

makbûl değildir. (25) Uveysî tarikatının şeyhlerinin, bu arada Uveys el-Karani'nin Hz. Peygamber'den vasıtasız perverişlerine dair bir haber nazar-ı itibare alınırsa bu usûlün çok eskilere ait olduğunu söylemek mümkündür (26)

Şu halde tashih için geriye sened ve metnin incelenmesi kalıyor. Ahmed Na'im bu hususta üç mesleğin ittihaz edildiğini kaydeder. Buna göre bir grup, sadece isnâda ehemmiyet vermiş, "İsnâdı muttasıl bulur, ricâlini mevsûkun-bih görürse artık başka şey aramaksızın hemen, hadîsin sıhhatine hüküm" (27) etmiştir. Bir fırka da senede o kadar bakmayıp bütün ehemmiyeti hadîsin metnine atfetmiş ve hoşuna giden, mezhep ve mesleğine uyan hadîsi, senesinde zayıflık bulunsa da kabul etmekte beis görmemiştir (28) "Bunların arasında mutavasıt üçüncü bir fırka daha vardır ki nazarı ne metne, ne de senede kasretmeyip maksûd-i şârii her iki cihete nazar etmekle araştırmak mesleğini ittihaz etmiştir. Hakka ittibâi hevâyâ ittibâa tercih edenlere yakışan meslek de bu olup hayâr-ı ümmetin öteden beri buna sâlik oldukları görülelmıştır." (29)

Hâl-i hazırda da tashihde en uygun yol bu sonuncu grubu usûlüdür. Bunun için biz de sened ve metnin incelenmesini ele alacağız.

Senedin İncelenmesi : Hadîsin tashih ve taz'ifinde isnâd en mühim vâsitalardandır. (30) Hatta çoğu kere yalnız isnadla hüküm verme durumunda kalır. Ancak tek yol da değildir. Yerli ve yabancı bazı yazarların dediği gibi asıl gaye de değildir. (31) Bu sistem, metnin sıhhatini garanti etmek için, kullanılan şekliyle müslümanlar tarafından icâd edilip geliştirilmiş ve rivâyet asrında fonksiyonunun büyük ölçüde ifâ etmiştir. Bu gün de, sözkonusu asırda te'lif edilen kitaplarda bulunan bir hadîs incelenmek istendiğinde bunun senedi benzer bir görev yapacak ve, hadîsin incelenmesine seneden bağlanacaktır.

Sened incelenirken bellibaşlı şu husûslar nazar-ı itibare alınır :

1. Metni sonraki nesillere aktaran kimselerin (râvilerin) adâlet ve zabt sıfatlarını hakkıyla taşımaları (sıka olmaları).

2. Tarihi sıra içinde bu râvilerin hadîsi bir üst râviden, muteber tahammül yollarından biriyle almış olmaları (senedin muttasıl olması).

3. Râvinin (Hadîsi aldığı hocasıyla münâsebeti : Burada, bazı alimlerce, talebeyle hocası arasında aranan mümârese şartından ziyâde râvinin, bir hoca-nın hadîslerini rivâyetteki durumu sözkonusudur. Bunu bir örnekle müşahhaslaştırebiliriz: Hüseyim sıka bir râvidir. Zührî'den de hadîs almıştır. Ancak

(25) Bkz. el-Masnû', Aliyyu'l-Kârî, tah, Abdülfettâh Ebû Ğudde, Halep, 1398/1978, s. 142, 215, 216, 273.

(26) Bkz. Terceme-i Nefehâtu'l-Uns, Abdurrahman el-Câmi, ter. : Muhammed ibn Osman el-Lâmi'i, 1289, s. 25.

(27) Sahih-i Buhârî Muhtasarı... (Mukaddime), 1/275.

(28) a.g.e., 1/276.

(29) a.g.e., 1/276-277.

(30) Edebu'l-İmlâ', es-Sem'ânî, Leiden, 1952, s. 4; Câmi'u'l-Usûl, 1/109; Mevzû Hadisler, M. Yaşar Kandemir, Ankara, 1975, s. 93 vd.

(31) Bizzat hadîscilerin de tenkidine marûz kalan bazı istisnâî misâlleri ve dönemleri hariç tutulmuştur.

Zühri'den yaptığı rivâyetlerinde Huseym zâif sayılmıştır. Bu da onun başından geçen bir olaydan kaynaklanmıştır. Şöyleki; rivâyete göre Huseym, Zühri'den yirmi hadîs almış, sonra kendisine bir arkadaşı rastlamış, ona bu hadîsleri sormuş. Bunun üzerine Huseym de hadîs yazılı evrâkını çıkarmış, ona gösteriyormuş, o esnada şiddetli bir rûzgâr çıkmış, bu evrâkı uçurup götürmüştür. Huseym iyice ezberlememiş olduğu bu hadîslerden aklında kaldığı kadarıyla rivâyete girişince bazı hatalara düşmüş, dolayısıyla Zühri'den rivâyetlerinde zayıf addedilmiştir. Nitekim Buhârî ve Müslim, Huseym'in başka hocalarından rivâyetlerini "Sahîh"lerine almış oldukları halde Zühri'den rivâyetlerini almamışlardır.⁽³²⁾ Şu halde râvinin bazı özel durumları da ehemmiyet arz etmektedir.

4. Râvinin rivâyetiyle ilgisi: Râvî görüşlerine uygun bir hadîs rivâyet etmişse bunun yalnız onun tarafından mı rivâyet edilip edilmediği araştırılır. Rivâyetinde teferrüdü halinde bu kabul edilmez.⁽³³⁾

Dört maddede özetlemeye çalıştığımız, senedin incelenmesiyle ilgili husûslar sanıldığı ve görüldüğü kadar kolay değildir. Bu meselede de yetkilinin ictihâdı sözkonusudur. Burada, sadece, râviler tarihinde Ebû Hanîfe, İmâm Buhârî, Tirmizî ve benzerleri dahil tadilleri yanında cerhe marûz kalmayan hemen hemen hiç kimsenin bulunmadığını kaydetmek bile işin zorluğuna delil olabilir sanırız.

Senedin bu şekilde en titiz incelenmesi de yeterli görülmemiştir. Her şeyden önce inceleyen, zâhire göre hüküm verme durumundadır. Sıka bir râvinin de hata yapması, unutmaması, yalan söylemesi ihtimâl dahilindedir.⁽³⁴⁾ Bunun için hadîs alimleri, senedine bakılarak bir hadîsin mutlak sıhhat ve za'fına hükmetme yerine hadîsin o senedin zâhirine göre sahîh veya zâif olduğunu, hakikat-i emirde hükmün aksi olabileceğine dair, takdire şâyân objektif bir prensip yazmışlardır.⁽³⁵⁾ Bunun da ötesinde senedin tamamen uydurma olması, ilgili İslâm alimlerinin teyakkuzunu nazar-ı itibara almazsak, işten bile değildir.⁽³⁶⁾

(Devamı Gelecek Sayıda)

(32) Tedrîb, 1/129.

(33) Bkz. Mizân, 1/450; es-Sunne ve Mekânetuhâ, es-Sibâ'î, 1398/1978, s. 100, 275; el-Esrâru'l-Merfû'a, Aliyyu'l-Kârî, tah' Muhammed es-Sabbâğ, Beyrût, 1391/1971, s. 433.

(34) Krg. el-Kifâye, el-Hatîbu'l-Bağdâdî, Mtb. es-Sa'âde, s. 64.

(35) Bkz. Câmî'u'l-Usûl, 1/152; Tedrîb, 1/75, 76, 148; Keşfü'l-Hafâ, 1/9-10.

(36) Bkz. Mevzû Hadîsler, s. 121. Misâl için: Tedrîb, 1/148.